

УДК 303.09; 159.923

Леонов В. П.

МОДЕЛЮВАННЯ ЛЮДИНИ ТА ЇЇ ОСОБИСТОСТІ

Отмечается актуальность моделирования человека и его личности; приводятся модели, описывающие формирование эмоциональных состояний, факторов деятельности и главных психологических сторон личности.

Ключевые слова: *личность, человек, психологическая модель, деятельность.*

Відзначено актуальність моделювання людини та її особистості, наведено моделі, що описують формування емоційних станів, факторів діяльності й головних психологічних сторін особистості.

Ключові слова: *особистість, людина, психологічна модель, діяльність.*

The urgency of modeling of the man and its person are given; the models describing is marked: formation of emotional condition, factors of activity and main of the psychological parties of the person.

Keywords: *the person, man, psychological model, activity.*

Актуальність. Розуміння природи людини привертало увагу мислителів і вчених у всі віки. Про цю природу представниками різних наук написано сотні й тисячі томів. Найбільшу увагу аналізу природи людини приділяють такі науки, як філософія, філософська й соціальна антропологія, загальна й соціальна психологія та ін. Кожна з цих наук акцентує свою увагу на якійсь одній зі сторін багатогранної цілісної людської натури. Однак відзначені науки користуються переважно логіко-концептуальними методами й уявними моделями.

Суворість процесу мислення, який відбувається з використанням моделей уявних і моделей наочних, тобто перенесених на будь-який носій інформації й досяжних для зорового сприйняття, має істотну різницю на користь других. Впливає хоч би той простий факт, що в процесі графічного побудування така модель обов'язково зіставляється з уявною моделлю. При цьому конкретизуються й уточнюються як одна модель, так і друга. Окрім того, наочна модель зафіксована, тобто вона не змінюється в часі, і володіє певною структурою, що не може сприйматися по-різному різними суб'єктами. Натомість уявна модель плинна в часі, а вербальна модель може тлумачитися різними суб'єктами по-різному. Тому можна вважати актуальним застосовувати наочні моделі для вивчення особистості.

Застосування методу моделювання сприяло великій кількості досягнень у технічних і природничих науках. Достатньо навести лише два приклади ефективності застосування методу моделювання. Усі досягнення електроніки, телебачення, обчислювальної техніки здійснені лише завдяки розробленню надскладних логічних та електричних схем, запровадженню багатостадійних технологічних процесів виготовлення функціональних схем, мікропроцесорів, що було б у принципі неможливим без використання всілякого роду моделей на різного роду етапах їхнього

виробництва.

Так само сучасна генетика з генною інженерією, які мають справу з дуже складними молекулами – ДНК або РНК, геномами живих істот (що містять іноді по кілька тисяч молекул в одному геномі й несуть спадкову інформацію організмів), – не могли б ступити й кроку в їх вивченні без моделювання будови спіральної структури цих надмолекулярних комплексів.

Сучасний стан проблеми. На складність структури людини вказує П.І. Ігнатенко, який не бачить можливості людину якось однозначно описати й відтворити у вигляді моделі. Тому пише, що «природа людини полягає в тому, що в неї немає ніякої фіксованої природи, сутність її – це можливість розвиватися у будь-якому обраному напрямку, людина – це істота, що не вкладається ні в які закономірності» [1, с. 213].

На багатогранність людини звертає увагу й В.А. Косяк, відзначаючи, що людина одночасно живе і як душа, і як тіло, і як психофізична єдність цих сфер, припускаючи, що тіло людини можна розглядати як «тіло фізичне, емоціональне, ментальне; тіло еротичне, ...медикалізоване, штучне, модульне, атлетичне; тіло культурне та ін.» [2, с. 10].

Важливим елементом природи людини поряд із біологічною основою, генетичними спадковими рисами є духовний фактор, тобто система цінностей, що сформувалися протягом багатьох віків. У формуванні цієї системи цінностей (уявлень про добро, зло, справедливість тощо) визначальну роль відіграє середовище. У суспільстві у взаєминах між людьми формуються норми моралі, права, які поряд з іншими факторами утворюють систему цінностей, що панує в суспільстві в ту або іншу історичну епоху [1, с. 256].

Іноді автори, аналізуючи людину й намагаючись проникнути у її дійсну сутність, наголошують на якихось її властивостях, доводячи важливість саме цих властивостей, і будують свою певну модель особистості. Модель «психологічної структури особистості» у вигляді колоподібної схеми з трьома гранями всередині, що відповідають інтелекту, волі й емоціям, наводить Н.І. Рейнвальд [3, с. 84]. У його моделі зовнішнє коло утворюють здібності особистості; друге, внутрішнє коло, що презентує характер, розбите на три сектори, пов'язані з узагальненими динамічними характеристиками особистості: інтелектуальними, морально-вольовими й емоційними рисами характеру. Усі ці риси сукупно визначають спрямованість (систему спонукань) особистості, яка є центральною й розміщена всередині моделі.

Іншу ієрархічну модель особистісної організації пропонує Г. Ю. Айзенк [4, с. 23]. У його моделі для відображення психологічної сторони особистості встановлено чотири рівні організації поведінки. На нижчому рівні показані специфічні реакції особистості на взаємодії із зовнішнім середовищем. Вони згруповуються на другому, більш високому рівні в типові й звичні реакції. На третьому рівні ці звичні реакції утворюють типові риси особистості (настирливість, подразливість, боязкість тощо). Сукупність цих рис певної особистості дозволяє зарахувати її до деякого психологічного типу (інтроверт, екстраверт або ін.).

Людина – це багатofункційна істота, здатна проявляти себе множиною способів,

і для кожного з таких проявів вона може вмикати свої різні внутрішні структури. Намагання створити єдину модель цього багатофункційного ества поки що не дають істотних успіхів, а опубліковані різними авторами моделі суттєво відрізняються. Наявність різних моделей, запропонованих різними авторами, слід оцінювати більш позитивно, ніж критично, бо кожна з них відображає якісь свої особливості функціонування складної людської особистості в різних умовах.

Розроблення проблеми. На нашу думку, для такої складної істоти, як людина, неможливо побудувати якусь єдину універсальну модель, яка б годилася для опису її функціонування у всіх випадках. Для ілюстрації цієї тези торкнемося питання моделювання такого достатньо складного економічного об'єкта, як фабрика або завод.

Із погляду методики моделювання є правомірним зіставляти такі різнорідні й багатофункціональні об'єкти, як людина й завод, тому що застосування методики моделювання не залежить від природи об'єкта, а визначається більше ступенем складності й різноманіттям його функціонування.

Скажімо, ми можемо розглядати завод у наступних аспектах. Наприклад: 1) як економічну систему, де відбувається обіг якихось цінностей і виробляється прибуток для держави чи власника; 2) як екологічну систему, що споживає з довкілля певні матеріали й виробляє деякі забруднювальні відходи; 3) як соціально функційну систему з певною кількістю людей різних професій. У складі заводу можна також виділити низку підсистем: 4) технологічну – набір технічного обладнання, що переробляє певні матеріали й випускає деяку продукцію; 5) енергетичну розгалужену систему визначеної потужності й т. д.

Для відображення функціонування заводу в кожному з цих аспектів доцільно використовувати свою певну модель. Це, у принципі, і виконують на практиці під час будівництва й наступної роботи заводу. Окремо використовують моделі (план і креслення) капітальних будівель, створюють окремі плани водопостачання й водовідведення, план заводської електромережі й електропостачання, окремо планують професійний склад і кількість обслуговувального персоналу й т. п.

Подібним чином і для людини можна використовувати окремі різні моделі для її розгляду в різних аспектах, тобто коли людина проявляє себе якимось своїм специфічним чином. Важливо правильно вибрати ці взаємно незалежні аспекти розгляду, які б не перекривалися між собою й у той же час усебічно охоплювали головні сторони сутності людини.

Щодо визначення цих аспектів, треба відзначити, що тут доцільно підходити з погляду виділення в житті людини якихось збільшених сукупностей її дій і функціональних особливостей на великих життєвих проміжках часу. І розгляд цих сукупностей може нам указати необхідні аспекти розгляду людини. Такими достатньо узагальненими аспектами розгляду сутності людини можна вважати наступні три: «людина, що формується», «людина, що живе», «людина, що діє».

Уточнюючи зміст цих аспектів, можна зазначити, що під *людиною, яка формується*, ми розуміємо людину в аспекті її життєвого розвитку. У цьому аспекті найбільш детально людину аналізує К.К. Платонов [5, с. 138]. Як найважливіші

сторони в людині він виділяє ті, що в ній розвиваються, формуються й виховуються. Такий підхід є досить актуальним, оскільки людина завдяки зазначеним процесам стає особистістю за роки від раннього дитинства до зрілого віку.

Під *людиною, що живе*, ми розуміємо людину як біологічну істоту з усіма її біологічними й сімейними потребами та взаємозв'язками. Така людина має близьке функціонування незалежно від країни, раси чи ери життя, тобто тут відсутні цивілізаційний і часовий виміри.

Під *людиною, що діє*, розуміємо вже сформовану особистість, що бере участь у будь-якій галузі суспільної діяльності. До людини, що діє, можна застосувати різні підходи й моделі залежно від її спеціалізації в певній сфері суспільного виробництва, тобто або загальну всеосяжну модель, або якісь більш специфічні моделі. Якщо це людина фізичної праці, то її можна описати й змодельовати з погляду фізичних можливостей (фізичного боку). Тут будуть важливими такі показники, як сила, витривалість, спритність та ін. Для людини інтелектуальної праці будуть важливими зовсім інші показники: пам'ять, кмітливість, об'єм знань, гнучкість розуму... Людям мистецтва необхідний свій набір якостей: уявлення, фантазія, розвинені естетичні почуття та здатність їх виражати.

Фактично модель людини, що діє, описує Д.Н. Боровинська [6]. Проте вона розглядає людину, що діє, у вузькому змісті, лише як суб'єкта економічної діяльності, і не враховує її інші дуже важливі сторони. Зміни в економічній сфері сучасного суспільства, зміни умов праці потребують зміни й сучасної людини. Як головні риси, що повинні бути відображені в моделі сучасної людини, Д.Н. Боровинська відзначає креативність, інформативність, активність. Однак якщо лише відзначити певні навіть актуальні риси особистості, то це ще не означає, що побудована її модель. Бажано мати наочну модель, у якій би були відображені й інші, може, і менш вагомні риси, але вони також актуальні для побудови моделі цілісної людини. Окрім того, сама актуальність рис людини може змінюватися залежно від зовнішніх обставин. Ті риси, що актуальні в одних обставинах, можуть повністю втратити свою актуальність у інших обставинах.

Щоб моделювати особистість людини, треба виходити з її сутності: чим же насправді є людина? За А.Н. Леонтьєвим, «структура особистості становить відносно стійку конфігурацію головних всередині себе ієрархізованих мотиваційних ліній... Внутрішнє співвідношення головних мотиваційних ліній у цілокупності діяльностей людини утворює мовби загальний психологічний профіль особистості. Іноді він складається як сплюснений, позбавлений справжніх вершин, тоді мале в житті людина приймає за велике, а великого не бачить зовсім» [7, с. 168]. Та й дійсно, поведінку людини, її дійову спрямованість визначають як безпосередні біологічні потреби, так і ті цілі, прагнення (мотиваційні лінії), що вона сформувала в собі самостійно або їх виховало суспільство в людині.

Подібні погляди на джерело поведінки особистості розвиває Г. Олпорт, який убачає джерело поведінки особистості в «мотиві, настанові, інстинкті, потязі або потребі, що перебуває поза діями, тобто локалізується в просторі індивіда» (цит. за [8, с. 214]). Та всі ці погляди стосуються цивілізованої людини, яка сформувалася лише

протягом останніх кількох тисячоліть.

Треба також ураховувати, що в кожній людині сидить первинна тварина з її природними потребами, яку, маючи на увазі підсвідомі фактори поведінки, називають первинне «воно» [8, с. 172]. Ми, як тварини, живимося рослинами та їх плодами, поїдаємо м'ясо риб і тварин, задовольняємо свої інші природні потреби. Ми є свого роду «окультуреною» твариною, сформованою як особистість у суспільстві, нашігрованою різного роду етичними й моральними нормами поведінки.

Згідно з поглядами А.Ш. Кульчицького, механізм формування особистості полягає в тому, що «засобом самовиховання в людині формується специфічна здатність інтелектуального, морального, художнього й релігійного роду. Шар особистості стає продуктом самоорганізації. Особливі форми особистісного шару накладають на «воно» щось на зразок сітки, яка не покриває його замкненою поверхнею, а розміщується над емоційним «воно», тримають його під певним контролем» [8, с. 172]. Цей механізм фільтрування підсвідомих потягів нашого первинного «воно» можна відобразити у вигляді наступної моделі, яка фактично є відображенням психологічних процесів у «людині, що живе» (мал.1).

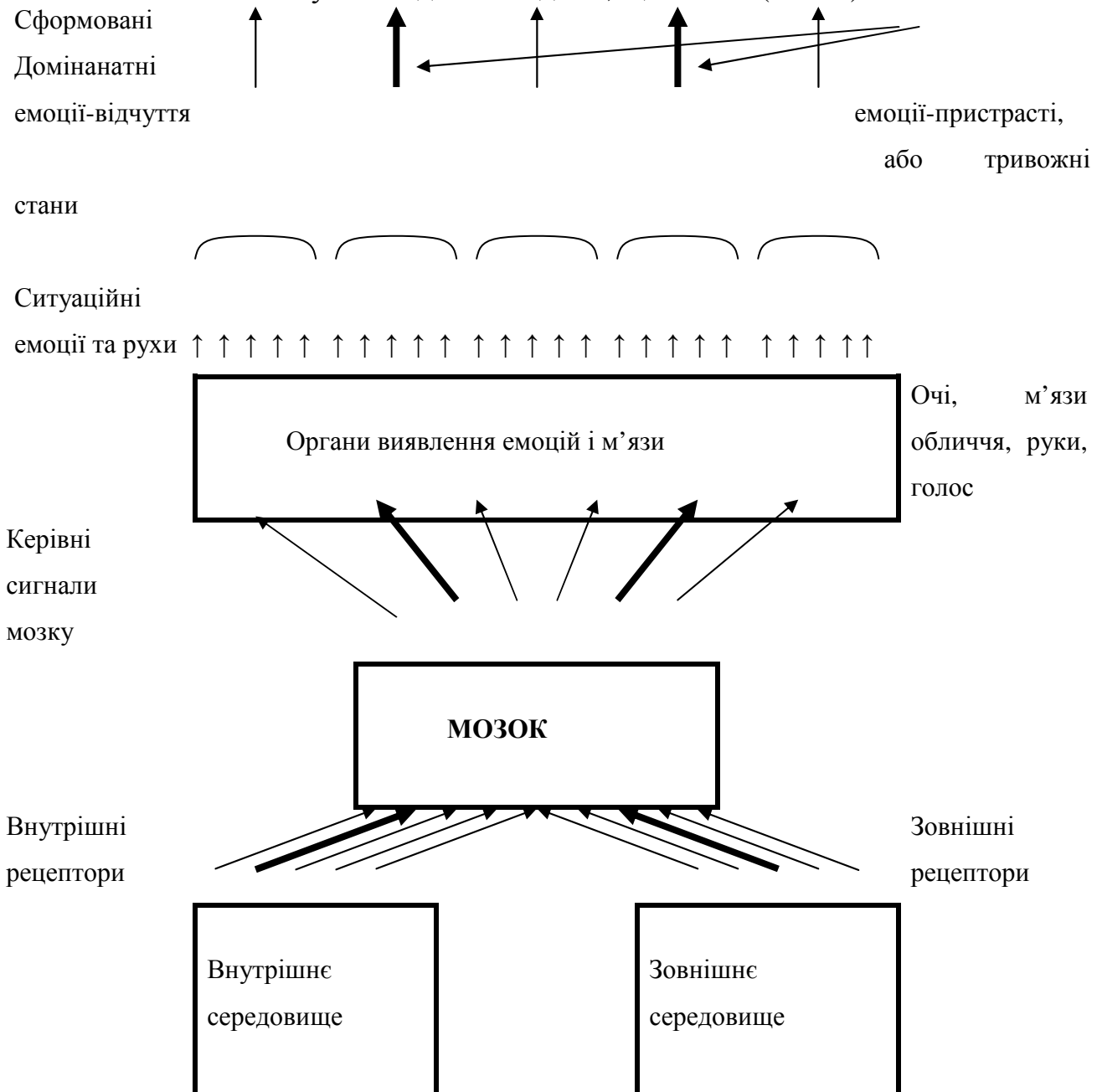

Мал. 1. Модель взаємодії в людині тваринного й людського

Первинні потреби й потяги перебувають у найнижчому підсвідомому шарі, і людина може діяти під впливом цих факторів, не зовсім усвідомлюючи їхнє інстинктивне походження. Але, оскільки людина все ж таки контролює свої дії, то первинні потяги проходять свого роду рецензування в шарі всебічних

морально-етичних якостей особистості, а ті потяги й потреби, які одержали внутрішню всебічну позитивну оцінку, реалізуються в актуальну діяльність щодо задоволення зазначених потягів і потреб.

Психологічні явища людини виникають як реакції на внутрішні процеси в організмі й зовнішні взаємодії організму із середовищем (фізичним, біологічним, соціальним). Із погляду механізму формування емоційних реакцій на внутрішні й зовнішні впливи або взаємодії з оточенням може бути показаною також наступна модель «людини, що живе» (мал. 2).

Мал. 2. Модель формування емоцій і тривалих емоційних станів людини

У цій моделі показано, що внутрішнє середовище, утворене внутрішніми органами (серце, легені, шлунок, тканини різних ділянок організму), через внутрішню нервову систему, тобто інтерорецептори, діє на мозок, який зіставляє зміст цих реакцій із тими, які повинні вести до задоволення інстинктивних або ментальних потреб і потягів. У разі їхньої позитивної оцінки виникають позитивні емоції й відчуття, а в разі негативної оцінки – негативні й ухвалюються відповідні дії. Так само відбувається і з сигналами із зовнішнього середовища, що надходять через зовнішні органи відчуттів. За допомогою цих органів контролюється зовнішнє середовище й формуються емоції з реакціями на зовнішні впливи.

Для моделювання «людини, що формується», треба враховувати конкретне цілісно-комплексне поєднання в одній особистості трьох сторін, які за час визрівання в ній формуються шляхом фізичного зростання, виховання й навчання в освітніх закладах. Усі ці три головні структурні частини особистості можна показати у вигляді окремої моделі (мал. 3).

Перша – біолого-емоційна – сторона фактично є основою всієї людини, вона в більшій частині є результатом природного розвитку закладених у людині природою на генетичному рівні біологічних і емоційних властивостей, усього того, що називають природними даними, здібностями, типами темпераменту, особливостями емоційної й вольової поведінки.

Мал. 3. Модель головних психологічних структур особистості

Друга – морально-етична сторона (вихованість) – подана тими ідеалами й нормами, які в процесі виховання прищеплені людині. Керуючись ними, вона зважає на припустимість своїх учинків щодо себе й до суспільного оточення, прогнозує

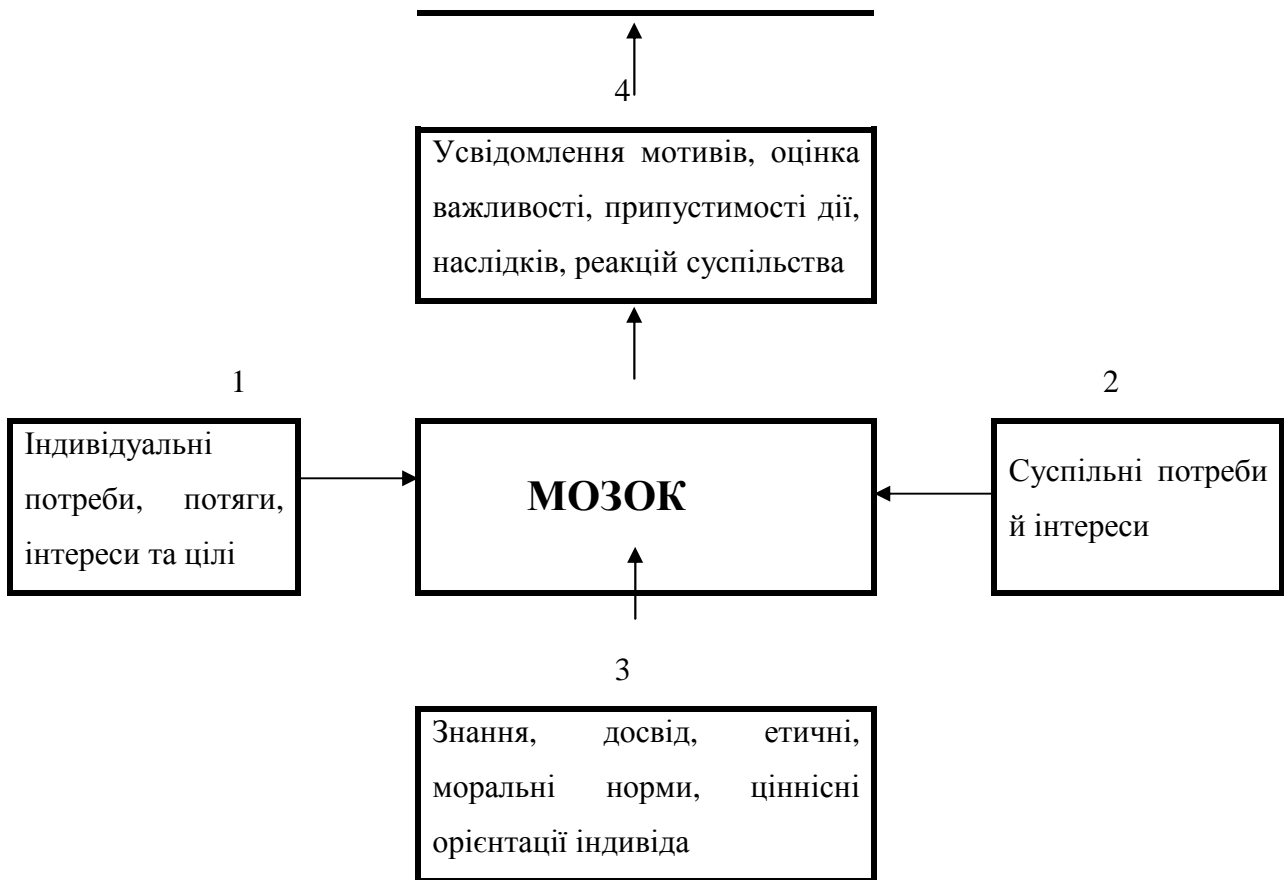
суспільну реакцію на свою поведінку.

Третя – інтелектуально-освітня (інтелектуальна) – сторона відображає той освітній і компетентнісний рівень, яким володіє цей суб'єкт. Це важливий показник, оскільки в сучасному суспільстві для багатьох видів діяльності треба мати значний об'єм знань і добру професійну підготовку.

Якщо говорити про діяльність індивіда (людина, що діє), у якій завжди відтворюються індивідуальні риси, то тут діє ширше коло визначальних факторів (мал. 4). Передусім діяльність визначена індивідуальними потребами, потягами, інтересами та цілями (блок 1). Людина живе в суспільстві, і вона не може у своїй діяльності не враховувати суспільні потреби та інтереси (блок 2). Дієва зріла людина має певне суспільне формування (виховання і освіченість). Цей набір внутрішніх якостей, який складається зі знань, умінь, наявного досвіду, етичних і моральних норм, ціннісних орієнтацій індивіда, також є визначальним для здійснення діяльності (блок 3). Три блоки цих факторів (нижня частина мал. 4) діють безпосередньо на мозок, який зважає їх на початку мислення про якусь діяльність.

У разі позитивної оцінки необхідності цієї діяльності мозок стає до наступної аналітичної стадії (блок 4), тобто відбувається усвідомлення мотивів дій, оцінюється важливість і припустимість дій, оцінюються наслідки й реакція з боку суспільства. Якщо й на цій стадії потреба в діях оцінюється позитивно, то тоді мозок переходить до наступної, п'ятої стадії – оцінки інтелектуальних і фізико-біологічних можливостей індивіда. Взаємодія всіх цих факторів у формуванні діяльності індивіда завжди відповідає його певним особистісним якостям. Конкретна діяльність індивіда (блок 6), яку можна характеризувати моральністю, правильністю, результативністю та ефективністю, визначена, як показано на мал. 4, усім комплексом особистісних якостей індивіда.

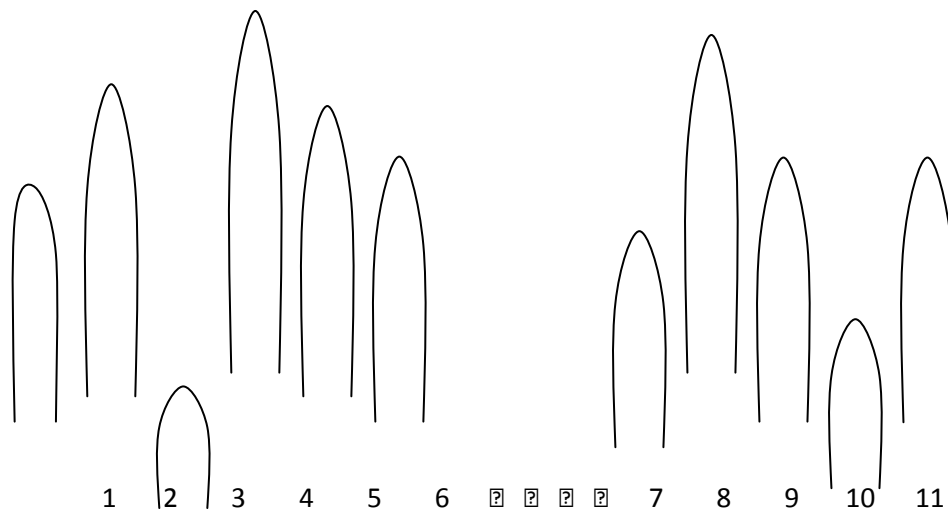
Мал. 4. Модель зумовленості діяльності потребами та інтересами індивіда й суспільства, інтелектуальними, етичними, моральними й фізико-біологічними особливостями індивіда

Ця модель фактично охоплює загальну соціально-психологічну структуру діяльності К.К. Платонова, виражену у вербальній формі: «Мета – мотив – спосіб – результат», що може бути застосована, на його думку, до будь-якої діяльності [5, с. 80].

Як важливі підструктури особистості А.Н. Леонтьєв указує темперамент, потреби й потяги, емоційні переживання й інтереси, настанови, навички й звички, моральні риси [7, с. 170]. Усі ці моменти особистості фактично охоплені й відображені на мал. 4. Щодо темпераменту він визначає часову й емоційну сторони процесу діяльності, а переживання виникають у процесі ухвалення рішення щодо певних дій, зважування можливості, коливаннями між припустимістю і неприпустимістю, моральністю і аморальністю, оцінюванням наслідків дій для себе й суспільства.

Щодо структури особистості у вигляді «мотиваційних ліній» за А.Н. Леонтьєвим, такий погляд також є корисним і його можна відтворити у вигляді моделі «людини, що діє», наприклад, так, як показано на мал. 5. Якщо говорити про конкретну особистість, то для неї такий профіль мотиваційних ліній буде мати свій

індивідуальний рельєф і височити над ним можуть зовсім різні психологічні якості.

Мал. 5. Зразок моделі психологічного профілю особистості: 1 – вибагливість, 2 – пристрасність, 3 – грубість, 4 – вразливість, 5 – стурбованість, 6 – закоханість, 7 – образливість, 8 – кмітливість, 9 – захоплюваність, 10 – бридкість, 11 – охайність

В однієї особистості будуть височіти пристрасність і закоханість, в іншій – прискіпливість та охайність, ще в когось – зацікавленість або грайливість і т. д. Для виявлення подібних характеристик створено досить багато психологічних тестів [9]. Із їхньою допомогою можна виявляти особливості характеру, схильності до певних видів діяльності, рівень інтелекту або риси сімейної поведінки. Якщо результати подібних обстежень у вигляді тестів подати в модельному вигляді, як на мал. 5, то ми одержимо наочне уявлення про психологічний профіль особистості.

Висновки. Розроблена низка моделей людини та її особистості дозволяє наочно відтворити деякі внутрішні механізми психологічних процесів, що відбуваються в людині під час її життєдіяльності. Такі моделі можуть бути корисними як для кращого розуміння психологічних процесів людини, так і для розв’язання практичних завдань. Наприклад, у конструюванні роботів-андроїдів (людиноподібних роботів) необхідно спочатку змодельовати ті функції, конкретні органи, функціональні блоки, механізми, що будуть відтворювати людиноподібну поведінку робота, а потім уже намагатися його створити як технічний діючий зразок.

Література:

1. Гнатенко П. И. Феномен природы человека. Київ : Вища освіта, 2014. 267 с.
2. Косяк В. А. Эстетические интерпретации телесности и спорта. Сумы : ФОП Цёма С.П., 2016. 140 с.
3. Рейнвальд Н. И. Психология личности. М. : УДН, 1987. 200 с.

4. Айзенк Г. Ю. Структура личности. Спб : Ювента., М. : КСП+, 1999. 464 с.
5. Платонов К. К. Структура и развитие личности. М. : Наука, 1986. 255 с.
6. Боровинская Д. Н. Креативно-информационная модель человека : автореф. канд. фил. н. Тюмень, 2009. 26 с.
7. Леонтьев А. Н. Деятельность, сознание, личность. М. : Смысл – Академия, 2004. 352 с.
8. Рыбалка В. В. Теория личности в отечественной философии, психологии и педагогике. Житомир : ЖДУ, 2015. 872 с.
9. Полная карманная энциклопедия. Психологические тесты. М. : Эксмо, 2004. 608 с.

Надійшла до редакції 19.10.2017. Розглянута на редколегії 11.12.2017.

Рецензенти:

Доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії та педагогіки професійної підготовки Харківського національного автомобільно-дорожнього університету Чаплигін О.К.

Доктор філософських наук, завідувач кафедри філософії Національного аерокосмічного університету ім. М.С. Жуковського «ХАІ» Чернієнко В.О.